

УДК 343.359:368:343.98(477)

КРИМІНАЛІСТИЧНА ТИПОЛОГІЯ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ СТРАХУВАННЯ

Заєць О. М.

*Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка,
м. Луганськ, Україна*

У статті розглянуто криміналістична типологія правопорушень у сфері страхування. Дана кримінально-правова характеристика правопорушень у сфері страхування. Проведений аналіз кримінального законодавства України та зарубіжних країн щодо кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері страхування.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, страхове шахрайство, страховий випадок, страхова виплата, страхове відшкодування, страхування.

За період незалежності України правова регуляція фінансових відносин у сфері страхування розвивалася за умов постійного реформування соціально-економічної системи української держави і змін загальних концепцій розвитку вітчизняного суспільства. На сьогодні у сфері страхування скоюється величезна кількість не тільки інсценувань страхових подій, зловживань, але і тяжкі та особливо тяжкі кримінальні правопорушення. Матеріали практики свідчать, що останні здійснюються як з боку працівників страхових компаній, так і з боку клієнтів цих організацій.

Абсолютна більшість страхових компаній має справу з таким кримінальним явищем, як страхове шахрайство. Збитки, які заподіюються страховим компаніям в результаті шахрайських дій клієнтів (страхувальників) дуже значні і за різними оцінками коливаються від 1 до 2 % від суми внесків, які поступили. Втім, серед страховиків прийнято вважати, що від 10 до 20 % всіх страхових виплат доводиться на страхові випадки, які сплановані, підготовлені та проведені з використанням попередньої злочинної змови шахраями.

Питання розслідування правопорушень у сфері страхування досліджували як вітчизняні так і зарубіжні науковці: Алгазін А.І., Андрушко П.П., Антонов І.О., Белозерова І.І., Бендісюк І., Борзенков Г.Н., Галагуза Н.Ф., Глухов А., Гуторова Н.О., Іщук І.В., Короткевич М.Є., Когутич І.І., Ларичев В.Д. та інші.

Метою статті є дослідження криміналістичної типології правопорушень у сфері страхування та їх криміналістична характеристика.

У відповідності до ст. 190 КК України обман – це специфічний спосіб впливу на психіку людини; уведення в оману потерпілого шляхом передачі неправдивих відомостей або свідоме приховування важливих обставин; навмисну дію, що вчиняється з метою схилити потерпілого до певної поведінки [1, с. 513]. Аналогічне тлумачення обману трапляється в низці видань науково-практичного і навчального характеру [2, с. 360].

Термін “страхове шахрайство” в юридичній літературі розуміється неоднозначно [3, с. 61]. Прихильники широкого тлумачення відносять до страхового шахрайства всі види протиправних діянь у сфері страхування. Під страховим шахрайством розуміють протиправну поведінку суб’єктів страхових

відносин, спрямовану на одержання страхувальником страхового відшкодування шляхом обману або зловживання довірою; внесення меншої, ніж необхідно при правильній оцінці ризику, страхової премії (страхового внеску); приховування важливої інформації під час укладання чи протягом дії договору страхування; відмову страховика від виплати страхового відшкодування бездостатніх підстав [4, с. 6–7].

Іншими словами, до страхових шахрайств відносять усі види протиправних дій у сфері страхування незалежно від їх суб'єктів, наявності складу злочину тощо. Основним недоліком цієї позиції, є намагання авторів охопити усі можливі правопорушення незалежно від їх юридичної оцінки. Цей підхід є не достатньо обґрунтованим принаймні у кримінально-правовому аспекті. До того ж, як показує дослідження цього питання, перерахувати в одному визначенні способи вчинення страхового шахрайства вбачається неможливим внаслідок різноманіття їх виявів та рівнів розподілу.

В іншому випадку під страховим шахрайством розуміють умисний злочин, спрямований на обман страхової компанії, що вчиняється страхувальником з метою незаконного збагачення за рахунок страховика шляхом перекручення інформації про об'єкт страхування, інсценування страхового випадку, штучного збільшення суми страхового відшкодування, а також вчинення інших протиправних дій [5, с. 4–5]. Це визначення, є більш збалансованим та скорегованим щодо кримінально-правової науки.

У юридичній науці трапляється і третій підхід, за яким до страхового шахрайства належить будь-яке шахрайство, що стосується страхового бізнесу [6, с. 57–60]. Це не зовсім правильно, оскільки таким чином до страхового шахрайства необґрунтовано віднесено фіктивне підприємництво та випадки створення так званих “фінансових пірамід”, що не мають прямого зв'язку зі страховими правовідносинами.

Страхове шахрайство у юридичній літературі подекуди вважають виявом “економічного шахрайства”, “комерційного шахрайства”, “корпоративного шахрайства”, “шахрайства у сфері бізнесу” [7; 8; 9] тощо. Проте як у вітчизняній, так і в зарубіжній юридичній науці не сформульовані чіткі критерії розмежування зазначених категорій.

У ґносеологічному плані страхове шахрайство є складовою фінансового шахрайства [10]. Останнє розуміємо як різновид економічного шахрайства, спрямований на розкрадання чужого майна або набуття права на майно шляхом обману чи зловживання довірою у сфері відносин з формування, розподілу, перерозподілу та використання фондів грошових коштів держави, суб'єктів господарювання та фізичних осіб [11, с. 95].

Особливості страхового шахрайства, порівняно з шахрайством в інших сферах фінансових відносин, полягають у тому, що:

– об'єктом страхового шахрайства є кошти страхового фонду, що перебуває у віданні страховика;

– страхове шахрайство пов'язане з використанням специфіки страхового бізнесу (злочинець діє в межах правового поля, регламентованого нормами цивільного й адміністративного законодавства);

– винний у страховому шахрайстві порушує відносини щодо захисту майнових інтересів фізичних та юридичних осіб при настанні певних подій (страхових

випадків), які штучно створює (інсценує, провокує) чи незаконно використовує;

– як правило, страхове шахрайство включає низку інших кримінальних правопорушень.

У криміналістиці, як і в інших галузях науки, дослідження об'єктів завжди починається з їх класифікації. Класифікації у криміналістиці застосовуються досить широко, хоча спеціальних праць із загальних проблем криміналістичної класифікації дуже мало. Одним з об'єктів криміналістичної класифікації є кримінальні правопорушення. Поняття злочину й конкретні види злочинів закріплені в їх складах та описані в законодавстві про кримінальну відповідальність. Класифікувати правопорушення означає розподіляти їх на взаємопов'язані групи, відокремлені за різними підставами, важливими в плані розроблення методик розслідування [12].

Класифікація кримінальних правопорушень у сфері страхування має вирішити завдання розподілу усієї сукупності злочинних зазіхань на взаємопов'язані ланцюги, що перебувають в ієрархічній підпорядкованості. Отже кримінальні правопорушення у сфері страхування класифікуються за наступними напрямками:

1. Залежно від мети кримінальних правопорушень:

– правопорушення, що вчиняються з метою одержання страхових виплат;
– правопорушення, що вчиняються з метою одержання страхових виплат у більшому обсязі, ніж належить при даному страховому випадку;
– правопорушення, що спрямовані на одержання страхових виплат за шкоду, завдану об'єкту страхування, що не перебував під страховим захистом.

2. Залежно від суб'єкта кримінального правопорушення (за ступенем участі зацікавлених працівників страхових компаній):

– правопорушення, що вчиняються страховальниками;
– правопорушення, що вчиняються страховальниками спільно з працівниками страхових компаній;
– правопорушення, що вчиняються представниками страхових організацій: керівниками страхової компанії або страховими посередниками.

3. Залежно від форми страхування:

– кримінальні правопорушення у сфері добровільного страхування;
– кримінальні правопорушення у сфері обов'язкового страхування;
– кримінальні правопорушення у сфері страхування майна від вогню та інших стихійних лих.

4. Залежно від етапу страхових правовідносин:

– на стадії укладання договору страхування;
– під час дії договору страхування;
– на етапі звернення за страховою виплатою [13, с. 78-79].

В експертному середовищі дії порушників у сфері страхування пропонується додатково розподілити на дві групи: заздалегідь заплановані дії щодо вчинення кримінального правопорушення та незаконного одержання коштів; використання статусу учасника страхових правовідносин з метою вчинення правопорушення після укладання договору страхування [14].

Типовим стає застосування злочинцями складних за своєю внутрішньою структурою та кримінально-правовими ознаками схем кримінальних правопорушень. Зокрема, на етапі підготовки до злочину характерним є розроблення

загального плану проведення операції, вживаються організаційні та інші заходи, спрямовані на забезпечення можливості її практичної реалізації. Організатори злочинної групи, як правило, підшуковують необхідних співучасників злочину, зокрема з боку працівників страхових організацій.

Центральний етап механізму злочину містить у собі дії, спрямовані на підготовку та реалізацію злочинного наміру, що включає укладання страхового договору з подальшим інсценуванням страхового випадку.

Останній етап злочину включає комплекс дій, спрямованих на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів тощо.

У кримінально-правовому аспекті шахрайство у сфері страхування є окремим випадком розкрадання [15]. Проте механізм розкрадань (порівняно з радянською практикою) зазнав суттєвих змін. В умовах ринкових відносин основним елементом його новизни стало використання у злочинних цілях організаційно-правового статусу суб'єктів підприємництва, інститутів господарського та фінансового права.

Кримінальні правопорушення у сфері страхування включають низку злочинів, що передбачені різними розділами КК України, але пов'язані єдиною метою незаконного одержання страхового відшкодування. Це дає підстави розглядати шахрайство як системоутворювальну складову відповідної технології злочинної діяльності [16, с. 33–34].

Розгорнута кримінально-правова класифікація важлива для врахування в комплексі ознак усіх елементів криміналістичної характеристики відповідних злочинів. У технології правопорушень у сфері страхування можна визначити наступні пов'язані між собою елементи:

1. Злочини, що спрямовані на безпосереднє одержання страхової виплати: шахрайство (ст. 190 КК України); привласнення, розтрата майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем (ст. 191 КК України); заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою (ст. 192 КК України).

Добровільність відшкодування з боку страхової компанії є обов'язковою ознакою шахрайства, хоча ця добровільність, по суті, фіктивна, оскільки страховик діє під впливом обману або зайвої довірливості. Шахрайський обман як спосіб розкрадання має бути таким, який здатний викликати у власника або особи, яка відає майном, уяву про необхідність передачі відповідного майна.

Об'єктивна сторона правопорушень у сфері страхуванняє розкрадання майна страхової компанії або набуття права на це майно (оформлення документів для незаконного одержання страхової виплати) шляхом обману (навмисного повідомлення завідомо неправдивої інформації з метою одержання матеріальної або іншої особистої вигоди), який може виражатись як в активних діях (інсценування чи провокація страхового випадку), так і бездіяльності (приховування інформації, що має істотне значення для укладання договору).

Окремі вияви протиправних дій при реалізації загальної схеми правопорушення у сфері страхування можуть бути спрямовані на: повідомлення заздалегідь неправдивих відомостей страховій компанії, органам держави або іншим страхувальникам; безпідставне збільшення страхової вартості об'єкта страхування; спроби підвести навмисне пошкодження майна під страховий випадок (ДТП, протиправні дії третіх осіб тощо); інсценування незаконного заволодіння

застрахованим об'єктом; навмисне створення страхового випадку; укладання договору страхування після настання страхового випадку; спотворення обставин настання страхового випадку; навмисне сприяння настанню страхового випадку; підроблення та використання підроблених документів; фальсифікацію результатів експертизи; страхування неіснуючого майна; звернення за страховою виплатою по одному ризику до кількох страховиків; настання в одного страхувальника протягом дії договору понад трьох страхових випадків тощо.

Заволодіння майном шляхом зловживання службовим становищем має місце в разі, коли його суб'єктом є службова особа, яка, відповідно до посади (керівник підрозділу, страховий агент), правомочна управляти чи розпоряджатись майном (має владні повноваження щодо впливу на осіб, яким це майно ввірено). Відповідні дії кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 190, 364 КК України.

Якщо службова особа спочатку звертає на свою користь чуже майно шляхом зловживання своїм службовим становищем, а потім з метою приховати вчинений нею злочин зловживає своїм службовим становищем, її дії потребують кваліфікації за правилами реальної сукупності злочинів – за відповідними частинами ст. 191, 364 КК України.

Для вчинення правопорушень у сфері страхування злочинці можуть проникнути в інформаційні масиви страхової компанії чи інших організацій. Таке проникнення, по-перше, має бути протизаконним (обманним) і, по-друге, спрямованим на спотворення істинної інформації або внесення нової з метою введення в оману користувача. Електронно-обчислювальна техніка може слугувати засобом передачі фальшивих повідомлень, документів через систему Інтернет, електронну пошту тощо.

Суб'єктом правопорушення у сфері страхування є фізична осудна особа, якій до вчинення злочину минуло 16 років. Суб'єктивна сторона шахрайства передбачає наявність прямого умислу. Винний усвідомлює, що вводить в оману страхову компанію або завідомо використовує довір'я її працівників, що і забезпечує заволодіння майном. Обов'язковою ознакою шахрайства є корисливий мотив.

2. Дії, що виступають способом або необхідною умовою вчинення страхового шахрайства: знищення, підробка або заміна номерів вузлів та агрегатів транспортного засобу (ст. 290 КК України); підроблення документів, печаток, штампів та бланків, їх збут, використання підроблених документів (ст. 358 КК України); завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України); завідомо неправдиве показання (ст. 384 КК України) та ін.

Предмет злочину, передбаченого ст. 358 КК України – посвідчення або інший документ, що видається чи посвідчується підприємством, установою, організацією, громадянином-підприємцем, приватним нотаріусом, аудитором чи іншою особою, яка має право видавати чи посвідчувати такі документи, що надають права або звільняють від обов'язків. Такими документами можуть бути службові посвідчення та перепустки, довіреності, договори купівлі-продажу, дарування, заповіти.

Підробленням є виготовлення фальшивого посвідчення або іншого офіційного документа; внесення в дійсне посвідчення або документ неправдивих даних; внесення змін у текст посвідчення чи документа, що спотворюють факти, які мають юридичну чинність та посвідчують документ.

Підробленням посвідчення чи документа буде і підроблення відбитків на них

печаток і штампів, тому що ці відбитки є складовою частиною посвідчення чи документа; вклеювання фотографії особи, яка не є власником зазначеного документа тощо.

Виготовлення підроблених штампів та печаток – це незаконне виготовлення форм (кліше) або внесення змін у дійсні штампи й печатки, що спотворюють зміст реквізитів, які містяться в них (наприклад, зрізання рельєфних зображень тексту печатки, доповнення форми новими позначками та ін.). Збут підробленого посвідчення або документа чи підроблених штампів і печаток полягає в їх відчуженні будь-яким способом (продаж, обмін, дарування, передача як оплата боргу тощо) іншим особам. Останні мають усвідомлювати, що зазначені предмети є підробленими, тобто не відповідають дійсності.

Завідомо неправдивим повідомлення про вчинення злочину (ст. 383 КК України) буде тоді, коли воно містить повністю або частково брехливі відомості про готування до злочину, замах або закінчений злочин із вказівкою на конкретну особу, яка начебто причетна до цього (у тому числі й особою на саму себе), або без такої вказівки. Склад злочину утворюють і дійсні відомості стосовно злочину, але з вказівкою на особу, яка завідомо його не вчиняла. Завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину може бути зроблено усно (якщо це зроблено не телефоном, особа попереджається про відповідальність за ст. 383 ККУ) або письмово.

Завідомо неправдиве показання – показання свідка чи потерпілого або завідомо неправдивий висновок експерта під час провадження дізнання, досудового слідства або в суді, а також завідомо неправильний переклад, зроблений перекладачем у таких самих випадках.

3. Дії, спрямовані на приховування слідів виникнення кримінальних доходів, осіб, які їх отримали, створення видимості законного походження цих доходів: легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України); викрадення, привласнення, вимагання документів, штампів, печаток, заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання службовим становищем (ст. 357 КК України).

4. Дії, пов'язані з протиправною діяльністю службових осіб: службові злочини, передбачені ст. 364, 366–370 КК України. Суб'єкт службового злочину спеціальний, ним може бути лише службова особа (п. 1 примітки до ст. 364 КК України).

На відміну від законодавства України, кримінальну відповідальність за правопорушення у сфері страхування в законодавстві інших країн передбачено окремими нормами. Приміром, за КК Федеративної Республіки Німеччини кваліфікованим випадком шахрайства вважається фальсифікація винним обставин настання страхового випадку шляхом завдання шкоди об'єкту страхування [17]. У КК Австрії зловживання, пов'язані зі страхуванням, виокремлено в самостійний розділ [18]. Страхове шахрайство за КК Латвії може бути двох видів: навмисне знищення, пошкодження чи приховування майна з метою одержання страхової суми, а також дії, пов'язані з підбурюванням чи примушуванням до відповідних дій іншої особи [19].

На підставі наведеної класифікації необхідно зробити висновок, що криміналістична типологія правопорушень у сфері страхування дозволяє вирішити завдання розподілу всієї сукупності злочинних зазіхань на взаємопов'язані ланки, що були б підпорядкованими, і є основою для формування методики розслідування.

Література:

1. Научно-практический комментарий Уголовного кодекса Украины от 5 апреля 2001 года / [Бойко А.М., Брич Л.П., Гришук В.К. и др.] ; под ред. Н. И. Мельник, Н. И. Хавронюк. – К. : А.С.К., 2004. – 1215 с.
2. Уголовное право Украины: Особенная часть: учебник / [Бажанов М.И., Баулин Ю.В., Борисов В.И. и др.] ; под ред. М.И. Бажанова, В.В.Сташиса, В.Я. Тацяя. – К. : Юринком Интер, 2003. – 672 с.
3. Іщук І.В. Проблеми визначення поняття “страхове шахрайство” у юридичній науці / І.В. Іщук // Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи: тези доп. міжвід. наук-практ. конф., Київ, 7 листоп. 2008 р. – К., 2008 – С. 61–63.
4. Митрохин В. К. Внимание! Страховое мошенничество / Митрохин В. К. – М., 1995. – 92 с.
5. Жилкина М.С. Страховое мошенничество: Правовая оценка, практика выявления и методы пресечения / М.С. Жилкина. – М.: Волтерс Клувер, 2005. – 192 с.
6. Алгазин А.И. Страховое мошенничество и методы борьбы з ним: учеб.-практ. пособие / Алгазин А.И., Галагуза Н.Ф., Ларичев В.Д. – М.: Дело, 2003. – 512 с.
7. Ильин И.В. Виктимологическая профилактика экономического мошенничества : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 “Уголовное право и криминология ; уголовное-исполнительное право” / И.В. Ильин. – Н. Новгород, 2000. – 19 с.
8. Ларичев В.Д. Коммерческое мошенничество в России. Способы совершения. Методы защиты / В.Д. Ларичев, Г.М. Спиринов. – М., 2001. – 256 с.
9. Дьячков А.М. Расследование мошенничества в сфере бизнеса / А.М. Дьячков. – Ростов-н/Д: Феникс, 2007. – 284 с.
10. Чернявський С.С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : [монографія] / Чернявський С.С. – К., 2010. – 624 с.
11. Чернявський С.С. Наукові основи розробки криміналістичної методики розслідування фінансового шахрайства / С.С. Чернявський // Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – № 6. – С. 89–100.
12. Танасевич В.Г. Криміналістична класифікація злочинів та її значення для окремих методик розслідування / В.Г. Танасевич, В.О. Образцов // Радянське право. – 1977. – № 9. – С. 85–89.
13. Попередження та викриття зловживань в установах, що здійснюють діяльність у сфері страхування та в інших організаціях, пов'язаних з відшкодуванням шкоди при настанні страхового випадку: Посібник / В.Ф. Ушаповський, С.Н. Баліна, А.Г. Байков та ін. / За ред. В. Д. Сушенка, В. І. Литвиненка. – К.: Національна академія внутрішніх справ України, 2003. - 136 с.
14. Елисеєв В.В. Деятельность страховых агентов по противодействию страховому мошенничеству в сфере обязательного страхования гражданской ответственности владельцев транспортных средств / В.В. Елисеєв // Юрист. – 2006. – № 5. – С. 29–33.
15. Заєць А.М. Правовая характеристика мошенничества в сфере страхования / А.М. Заєць // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 2. – С. 220–228.
16. Протидія економічній злочинності / [Орлов П.І., Волобуєв А.Ф., Осика І.М. та ін.]. – Х. : Нац. ун-т внутр. справ, 2004. – 568 с.
17. Уголовное законодательство зарубежных стран (Англия, США, Франции, Германии, Японии). Сб. законодательного материала. МГУ им. М.В. Ломоносова, юридический факультет. Под ред. И.Д. Козочкина. – М.: Зерцало, 2001. – 352 с.
18. Уголовный кодекс Австрии / Пер. с нем. А.В. Серебрянниковой. – М., 2001. – 287 с.
19. Уголовный кодекс Латвийской Республики / Науч. ред. и вступ. статья А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой; Пер. с латыш. А.И. Лукашова. – Спб., 2001. – 263 с.

Заєць А. М. Криміналістическа типологія правонарушень в сфері страхування / А. М. Заєць // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2013. – Т. 26 (65). № 1. – С. 205–211.

В статье рассмотрена криминалистическая типология правонарушений в сфере страхования. Дана уголовно-правовая характеристика правонарушений в сфере страхования. Проведен анализ уголовного законодательства Украины и зарубежных стран относительно уголовной ответственности за правонарушения в сфере страхования.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, страховое мошенничество, страховой случай, страховая выплата, страховое возмещение, страхование.

Zaets A. M. Kriminallisticheskaya tipologiya of offences in the field of insurance / A. M. Zaets // Scientific Notes of Tavriya National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2013. – Vol. 26 (65). № 1. – P. 205–211.

In this article the forensic typology of offenses in the insurance industry. Considered criminal legal description of offenses in the area of insurance. The analysis of the criminal law of Ukraine and foreign countries regarding the criminal responsibility for offenses in the field of insurance.

Keywords: criminal offense, insurance fraud, insurance claims, insurance claims, indemnity insurance.